

Ю.Ю. Стадницька

Методичні підходи до ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності у містах з метрополійними функціями

Досліджено проблематику ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності, Проаналізовано підходи до оцінювання просторової диференціації цін мобільних та немобільних ресурсів виробництва. Запропоновано теоретико-методичні підходи до оцінювання специфічних ресурсів, пов'язаних з впливом господарської діяльності на якість довкілля.

Ключові слова: господарська діяльність, чинники розміщення, ідентифікація, якість довкілля

Постановка проблеми. Оцінюючи метрополійні функції великих міст, варто звернути увагу на кілька обставин. По-перше, за багатьма напрямками метрополійність сильно залежить від рівня економічного розвитку самого міста. По-друге, рівень економічного розвитку великих міст є похідною від ідентифікованих чинників розміщення господарської діяльності. По-третє, чинники розміщення господарської діяльності для ефективного використання потребують, передусім, ідентифікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження чинників розміщення господарської діяльності здійснювалося у багатьох публікаціях з просторової організації економіки, що відображено в публікаціях українських науковців [1–7], однак ще ніколи не був реалізований підхід, який базувався б на науково обґрунтованій ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності.

Метою статті є розроблення методичних підходів до ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності.

Виклад основного матеріалу. У кожному випадку, виявляючи чинники розміщення господарської діяльності, слід виявляти не окремі чинники розміщення, а їхні пари (які можна назвати «сіамськими»): внутрішній чинник розміщення (відповідна властивість сторони «господарська діяльність») – зовнішній чинник розміщення (відповідна властивість сторони «місце»). Звернемо увагу, що властивості сторони «господарська діяльність», частина яких може виявитися чинниками

© Ю.Ю. Стадницька, 2013.

розміщення господарської діяльності, – це сукупність властивостей технологій, відповідних ресурсів, відходів і продукції, на виробництво якої спрямована господарська діяльність.

Зосередимося на проблематиці оцінювання того, чи такі властивості слід аналізувати з погляду впливу на розміщення господарської діяльності, а також того, чи вони теоретично мали б стати чинником розміщення господарської діяльності.

Спочатку спробуємо дати відповідь на перше запитання. На нашу думку, критерієм поділу властивостей сторони «господарська діяльність» і властивостей сторони «місце» на ті, які потрібно, і які не потрібно аналізувати з погляду впливу на розміщення господарської діяльності, є наявність позитивного впливу на формальний показник оптимальності розміщення або / і на неформальні показники особистого характеру осіб, які приймають рішення про розміщення.

Тепер сконцентруємо увагу на питаннях ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності, тобто на тому, яким чином серед властивостей, які потрібно аналізувати з погляду впливу на розміщення господарської діяльності, виявити властивості, що могли б (чи зможуть) вплинути на розміщення.

На початку розвитку теорії просторової організації економіки питання ідентифікації чинників розміщення господарської діяльності вирішувалися емпірично: аналіз успішних і невдалих конкретних випадків розміщення дозволяв виявляти сприятливі та несприятливі для відповідного виду господарської діяльності характеристики місць. Певний потенціал у такого методу є й тепер (очевидно, після серйозного удосконалення), але його суттєвий недолік полягає у базуванні на досвіді, тобто на колишніх подіях (технологіях, ринках, державному регулюванні господарської діяльності, властивостях місць тощо), тоді як основним завданням науки є прогнозування подій майбутніх. Умови ж господарської діяльності, її технології постійно змінюються, що зумовлює неможливість правильної ідентифікації чинників господарської діяльності з використанням описаного методу.

Багатообіцяючим критерієм віднесення властивості, яку слід аналізувати з погляду впливу на розміщення господарської діяльності, до чинників розміщення є врахування сили її впливу на формальний показник оптимальності розміщення, або / і на неформальні показники особистого характеру осіб, які приймають рішення про розміщення.

Зупинимось на аналізі впливу властивостей сторони «господарська діяльність» чи сторони «місце» на формальний показник оптимальності розміщення. Першим кроком такого аналізу доцільно зробити ресурсний аналіз, який передбачав би формування списку ресурсів, необхідних для оцінюваного виду господарської діяльності, та оцінювання диференціації цін на кожен ресурс у межах відповідного простору. Якщо просторова диференціація цін ресурсу перевищуватиме певну величину, то сіамська пара «потреба порівняно дешевого ресурсу» (властивість сторони «господарська діяльність») – «наявність порівняно дешевого ресурсу» (властивість сторони «місце») є чинником розміщення відповідного виду господарської діяльності.

Наступний крок при аналізі впливу властивостей сторони «господарська діяльність» чи сторони «місце» на формальний показник оптимальності розміщення – споживчий аналіз, який передбачав би формування списку потенційних споживачів та оцінювання диференціації витрат на переміщення продукції з певного місця простору аналізу (наприклад, місця з мінімальними витратами виробництва чи місця у центрі простору аналізу) до найближчого і найдалшого споживача. Якщо диференціація витрат на переміщення продукції перевищуватиме певну величину, то сіамська пара «потреба розміщення близько ринку збуту» (властивість сторони «господарська діяльність») – «наявність споживачів» (властивість сторони «місце») є чинником розміщення відповідного виду господарської діяльності.

У випадку, коли витрати на переміщення до найближчого і найдалшого споживача в межах встановленого простору аналізу будуть меншими за певну величину, то чинником розміщення відповідного виду господарської діяльності стає сіамська пара «висока транспортабельність продукції» (властивість сторони «господарська діяльність») – «можливість виробляти продукцію з низькими витратами» (властивість сторони «місце»).

Варто звернути увагу й на ту обставину, що різні місця простору аналізу можуть відрізнятися й процентом оподаткування прибутку (наприклад, коли вони належать до різних держав, або у випадку існування в державі спеціальних економічних зон). Очевидно, що «низький процент оподаткування прибутку» (властивість сторони «місце») є чинником розміщення будь-якого виду господарської діяльності, оскільки його властивістю є «потреба у високій прибутковості».

У випадку, коли господарська діяльність становить небезпеку для населення, чинником її розміщення є сіамська пара «небезпека для населення» (властивість сторони «господарська діяльність») – «віддаленість від міст» (властивість сторони «місце»).

Ідентифікація сіамських пар чинників розміщення господарської діяльності є важливою для формування списку місць можливого розміщення (ММР) при прогнозуванні та обґрунтуванні рішень у сфері просторової організації економіки. При цьому, ймовірність того, що деяке місце стане ММР для оцінюваного виду господарської діяльності, зростає при зростанні кількості властивостей місця, які ідентифіковано як чинники розміщення. Однак тут можливі багато варіантів, оскільки, наприклад, наявність родовища корисних копалин є достатнім для трактування відповідного місця як ММР господарської діяльності з видобутку корисних копалин. З іншого боку, місце стане ММР, наприклад, атомної електростанції лише у випадку, коли десятки його властивостей виявляться чинниками розміщення АЕС.

Дослідження співвідношення між кількістю властивостей місця, які ідентифіковано як чинники розміщення, та доцільністю трактування відповідного місця як ММР оцінюваного виду господарської діяльності є багатообіцяючим в аспекті ідентифікації місць як ММР. Цікавим та корисним у розвитку теорії та практики просторової організації економіки стало б дослідження того, чи ММР, які володіють повним комплектом властивостей, що виявилися чинниками розміщення відповідного виду господарської діяльності, мають більшу ймовірність стати місцем розміщення успішної господарської діяльності, ніж ММР, які володіють лише частиною властивостей – чинників розміщення. Перспективними є й дослідження щодо вагомості різних чинників у прийнятті кінцевого рішення про розміщення господарської діяльності.

Вище у статті йшлося про те, що при перевищенні просторовою диференціацією цін ресурсу певної величини в межах простору аналізу низьку ціну цього ресурсу доцільно вважати чинником розміщення відповідного виду господарської діяльності. Ще поки мова піде про значення цієї «певної величини» просторової диференціації, зазначимо, що термін «ціна ресурсу» вживається не лише у прямому розумінні безпосередньої плати за відповідний ресурс у випадку його купівлі, але й у розумінні витрат, необхідних для появи цього ресурсу в оцінюваному місці. Тобто, пряме розуміння терміну «ціна ресурсу»

буде стосуватися ресурсів, які представлені на ринку у звичайному порядку (наприклад, ресурс «пісок будівельний»), а непряме розуміння – ресурсів, які на ринку не представлені (наприклад, ресурс «якість довкілля»).

Просторова диференціація немобільних ресурсів отримується шляхом фіксації цін на відповідний немобільний ресурс у різних місцях простору аналізу. Просторова диференціація мобільних ресурсів може бути отримана шляхом розрахунків у моделі виробничо-транспортної задачі. Однак, це не повинно означати, що лише одне місце простору аналізу (місце, де ціна відповідного ресурсу буде мінімальною) характеризуватиметься властивістю «наявність дешевого ресурсу». На нашу думку, властивість «наявність дешевого ресурсу» буде характерною і для тих місць простору аналізу, де ціна цього ресурсу не перевищуватиме мінімальну більше, ніж на 25%. Пропонована величина показника зумовлена тим, що оптимізаційні розрахунки в економіці передбачають отримання економічного ефекту від оптимізації у середньому саме у зазначеному розмірі (25%).

На нашу думку, доцільним є, у залежності від позиції місця у ранжирі місць простору аналізу за відповідним показником, присвоювати «вагу» оцінюваному чиннику. Пам'ятаючи, що метою ідентифікації чинника є все-таки лише виявлення ММР господарської діяльності, а не оцінювання їхньої привабливості, до присвоєння «ваги» чинникам можна підійти спрощено – «вага» може відповідати позиції у відповідному ранжирі: позиція 1 оцінюватиметься у 10 балів, позиція 2 – у 9 і т. д. У випадку, коли кількість місць з відповідним чинником є меншою за 10, то «не роздані» пункти доцільно пропорційно розподілити між місцями з пунктами з цього ж ранжиру. Очевидно, що у такому випадку критерієм «кращості» буде максимальна «вага» (чи максимальна кількість пунктів) як окремої властивості, так і їхньої сукупності. Зрозуміло, що таким чином встановлена «вага» чинника не може виступати критерієм вибору місця розміщення господарської діяльності, а лише формуватиме перелік ММР.

Повернемося до аналізу немобільних ресурсів. У більшості випадків з ними не виникатиме проблем, оскільки оцінити економічні показники їхнього використання складно не буде: мова йде, наприклад, про ціну (чи величину орендної плати) за земельну ділянку чи будівельну нерухомість для розміщення господарської діяльності, питомих витрат на видобуток корисних копалин з родовища тощо.

Проблеми в оцінюванні економічних показників виникатимуть щодо специфічних ресурсів, пов'язаних з впливом господарської діяльності на якість довкілля:

- 1) ресурс «чисте довкілля»;
- 2) ресурс «порівняно дешеве скорочення викидів у регіоні при забезпеченні екологічно сталого розвитку»;
- 3) ресурс «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля».

Почнемо з розгляду ресурсу «чисте довкілля». Просторова диференціація ресурсу «чисте довкілля» може відбуватися на основі інформації про якість довкілля (атмосферного повітря, води та ґрунтів) у різних місцях простору аналізу, у межах якого відбувався б вибір оптимальних місць розміщення господарської діяльності. Відповідно, властивість місця «вища якість довкілля» була би чинником розміщення видів господарської діяльності з властивістю «потреба чистого довкілля», що знаходило б своє вираження у трьох складових: витратах на запобігання впливу забрудненого середовища на процес господарської діяльності, втратах від такого впливу і витратах на компенсацію наслідків такого впливу. Враховуючи складність або й неможливість вартісної оцінки втрат від негативного впливу забруднень на процес господарської діяльності, увагу можна зосередити на оцінюванні витрат на запобігання та компенсацію впливу.

При такому підході місце з найвищою якістю відповідної сфери довкілля вважатиметься «базовим», а інші місця порівнюватимуться з ним. Оскільки «базове» місце може характеризуватися відсутністю витрат на запобігання та компенсацію впливу забруднень на процес господарської діяльності, то витрати на це в інших місцях мали б порівнюватися з основними виробничими витратами у «базовому» місці. Перевищення витрат на запобігання та компенсацію впливу забруднень на процес господарської діяльності в оцінюваному місці основних виробничих витрат базового місця на 25 % викреслювало б відповідне місце з переліку ММР оцінюваного виду господарської діяльності.

Тепер розглянемо ресурс «порівняно дешеве скорочення викидів у регіоні при забезпеченні екологічно сталого розвитку». Види господарської діяльності зі значними обсягами утворення забруднень, за умов екологічно сталого розвитку, який характеризується вимогою не зростання антропогенного забруднення довкілля у регіоні, будуть орієнтуватися на місця з властивістю «порівняно дешеве скорочення викидів». Варто звернути увагу, що при оцінюванні витрат на скорочення

викидів у регіоні, враховуватимуться не лише витрати на здійснення відповідних заходів на інших підприємствах, але й витрати на скорочення утворених викидів нових підприємств. Новостворюване підприємство мало б порівнювати свої витрати на скорочення викидів з такими витратами на інших підприємствах регіону.

У випадку, коли витрати на скорочення викидів на інших підприємствах будуть нижчими, нове підприємство компенсуватиме свої забруднення скороченням забруднення довкілля на інших підприємствах регіону, – тих, де це буде дешевше. Тому нові підприємства з порівняно високим рівнем утворення забруднень шукатимуть місця, де у межах компенсаційної стратегії буде порівняно дешево скорочувати потрібний обсяг забруднень.

При цьому потенціал просторової диференціації витрат буде стосуватися не лише витрат на скорочення викидів на інших підприємствах, але й таких витрат на новостворюваному підприємстві, оскільки й щодо цих витрат цілком можливе явище просторової диференціації. Таким чином, ресурс «порівняно дешеве скорочення викидів у регіоні при забезпеченні екологічно сталого розвитку» формуватиметься за двома напрямками: «витрати на запобігання забруднення довкілля на оцінюваному підприємстві» та «витрати на зменшення забруднення довкілля на інших підприємствах регіону».

Отже, для видів господарської діяльності зі значними обсягами утворення забруднень як ММР слід розглядати місця з властивістю «порівняно дешеве скорочення викидів», а сама ця властивість буде похідною просторової диференціації витрат на запобігання забруднення довкілля на оцінюваному підприємстві та витрат на зменшення забруднення довкілля на інших підприємствах регіону (в першому і другому випадку – шляхом запобігання утворення забруднень чи запобігання надходження у довкілля вже утворених забруднень).

Наступний крок – дослідження ресурсу «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля». Види господарської діяльності зі значними обсягами утворення забруднень орієнтуватимуться при розміщенні на місця з властивістю «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля», що дозволить уникати їм значних витрат на запобігання забруднення довкілля. При цьому просторова диференціація цих витрат може мати характер як міждержавний (оскільки державні вимоги до якості довкілля мають, як правило, загальнодержавний характер), так і регіональний (оскільки регіони держави можуть мати свої вимоги до

якості довкілля). Також варто звернути увагу на можливість впливу на просторову диференціацію витрат на запобігання забруднення довкілля не лише «невисоких вимог держави до впливу на довкілля», але й класичної диференціації витрат (у цьому випадку витрат на запобігання забруднення у межах, зумовлених вимогами держави щодо впливу господарської діяльності на довкілля). І навіть, якщо уявити гіпотетичну ситуацію відсутності вимог держави щодо впливу господарської діяльності на довкілля, обмеження на власні забруднення накладатиме сам підприємець з метою зменшення негативного впливу забруднень на свій персонал, майно та вироблювану продукцію.

Висновки. Акцентуючи увагу на основних моментах проведених досліджень, зазначимо:

- просторова диференціація цін немобільних ресурсів отримується шляхом фіксації цін на відповідний ресурс у різних місцях простору;
- просторова диференціація цін мобільних ресурсів може бути отримана шляхом розрахунків у моделі виробничо-транспортної задачі;
- властивість «наявність дешевого ресурсу» буде характерною для тих місць простору аналізу, де ціна цього ресурсу не перевищуватиме мінімальну більше, ніж на 25%;
- у залежності від позиції місця у ранжирі місць простору аналізу за відповідним показником слід присвоювати «вагу» оцінюваному чиннику;

Запропоновані теоретико-методичні підходи до оцінювання специфічних ресурсів пов'язані з впливом господарської діяльності на якість довкілля: «чисте довкілля», «порівняно дешеве скорочення викидів у регіоні», «невисокі вимоги держави до впливу на довкілля».

Подальші дослідження у цій сфері є перспективними у напрямку розроблення методичних підходів до формування бази даних про ідентифіковані чинники розміщення господарської діяльності.

Список використаних джерел:

1. Данилишин Б.М. Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка України / Б.М. Данилишин, Д.В. Клиновий, Т.В. Пепа. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 688 с.
2. Кравців В.С. Регіональна екологічна політика в Україні (теорія формування, методи реалізації) / В.С. Кравців ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2007. – 336 с.

3. Мальська М.П. Просторові системи послуг (теорія, методологія, практика) / М.П. Мальська. – К. : Знання, 2009. – 363 с.
4. Просторова організація економічних систем / Ю.І. Стадницький, Т.Б. Данилович, О.В. Музиченко та ін. – Львів : Новий Світ, 2013. – 272 с.
5. Сторонянська І.З. Міжрегіональні інтеграційні процеси в Україні: тенденції та перспективи розвитку / І.З. Сторонянська, С.Л. Шульц ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2009. – 392 с.
6. Хвесик М.А. Розміщення продуктивних сил та регіональна економіка / М.А. Хвесик, Л.М. Горбач, П.П. Пастушенко. – К. : Кондор, 2004. – 342 с.
7. Щеглюк С.Д. Формування нових видів економічної діяльності в умовах трансформаційної економіки / С.Д. Щеглюк ; НАН України. Ін-т регіон. дослідж. – Львів, 2008. – 196 с.

Стадницька Ю.Ю. Методические подходы к идентификации факторов размещения хозяйственной деятельности в городах с метрополитанскими функциями.

Исследована проблематика идентификации факторов размещения хозяйственной деятельности, Проанализированы подходы к оцениванию пространственной дифференциации цен мобильных и немобильных ресурсов производства. Предложены теоретико-методические подходы к оцениванию специфических ресурсов, связанных с влиянием хозяйственной деятельности на качество окружающей среды.

Ключевые слова: хозяйственная деятельность, факторы размещения, идентификация, качество окружающей среды.

Stadnytska Y.Y. Methodical approaches to authentication of factors of placing of economic activity in the cities with metropolitan functions.

Investigational range of problems of authentication of factors for economic activity placing, offered approach to the evaluation of spatial differentiation of costs of mobile and immobile resources of production. The theoretical and methodological going is worked out near the evaluation of the specific resources related to influence of economic activity on quality of environment.

Key words: economic activity, factors of placing, authentication, quality of environment.